

דף הרחבות לנושא –

רפואה בשבת ואבות מלאכה נוספים (שיעור 4)

שיבת היוצאים להציל מפיקוח נפש לביתם

שיעור מספר 69

❖ ראייה נוספת מהגמרא לכך שתירוצו של רב אומר שחוזרים בכלי זיין למקומם

למען הקיצור, בגוף השיעור התמקדנו בחלק המרכזי של סוגיית הגמרא. בתחילת הסוגיה מופיע הקטע הבא:

תלמוד בבלי מסכת עירובין דף מה עמוד א

ואפילו טובא? והא אמרת רישא אלפים אמה ותו לא! - אמר רב יהודה אמר רב: שחוזרין בכלי זיין למקומן. ומאי קושיא? דילמא להציל שאני! - אלא, אי קשיא הא קשיא: דתנן, בראשונה לא היו זיין משם כל היום כולו, התקין רבן גמליאל הזקן שיש להן אלפים אמה לכל רוח. ולא אלו בלבד אמרו, אלא אפילו חכמה הבאה לילד, והבא להציל מן הגייס ומן הנחר ומן המפולת ומן הדליקה - הרי הן כאנשי העיר, ויש להן אלפים אמה לכל רוח. ותו לא? והא אמרת: כל היוצאין להציל חוזרין למקומן, אפילו טובא! - אמר רב [יהודה אמר רב]: שחוזרין בכלי זיין למקומן

בחלק הראשון, דברי רב יהודה בשם רב נאמרים כביאור למשנה, עוד לפני שידענו שיש קושי מהמשנה במסכת ראש השנה. מהו היחס הנכון לכך?

ניתן לומר שדברי רב היו מוכרים כביאור למשנה, ולכן הובאו, עוד לפני שהיה בהם צורך. לפי הבנה זו, קטע זה מהגמרא אינו נצרך.

אך בהבנה זו יש קושי – מדוע הגמרא השאירה בתוכה קטע מיותר? לכאורה הגמרא השאירה את הקטע הזה בכדי להורות לנו שיש משמעות לתירוצו של רב גם ללא הסתירה מהמשנה במסכת ראש השנה! מכך ניתן לדייק שלתירוצו של רב יש משמעות העומדת בפני עצמה. ומכאן נראה כדברי הריף והרמב"ם, שישנו דין נוסף המתיר ליוצאים להציל לשוב למקומם.

❖ תשובות הגרש"ז לטענות האגרות משה

נחזור בקצרה על מהלכו של הרב פיינשטיין –

א. לשון המשנה בפרק ב' במסכת ראש השנה נשמעת תמוהה – וכי רק אחרי שתיקנו עבור העדים הבאים להעיד את עדות החודש עלה בדעת חז"ל להתיר באופן דומה ליוצאים להציל? לכאורה יש לבאר הפוך – ההיתר עבור הבאים להעיד בעדות בחודש זו הרחבה של היתר קודם שתוקן עבור היוצאים להציל.

ב. אנו מזהים שתי תקנות שונות בהקשר של קידוש החודש – 1. היתר לקבל את תחומם של אנשי העיר. 2. היתר של סופם משום תחילתם.

ג. מתברר שההיתר לקבל את תחומם של אנשי העיר אינו היתר מאותו הסוג של "סופם משום תחילתם". היתרי "סופם משום תחילתם" הם לחרוג משורת הדין. לעומתם, ההיתר לקבל את תחומם של אנשי העיר הוא קרוב לדין. הוא בסך הכל מגדיר את מיקומם החדש כמקום שבייתם, טענה שהיא הגיונית ללא תקנה ייחודית.

ד. באופן דומה ומקביל יש שני היתרים עבור היוצאים להציל – לקבל כתחומם של אנשי העיר, והיתר של סופם משום תחילתם (כמו שגם, לכאורה, עולה מדברי התוספות והרשב"א).

ה. אלו שני ההיתרים להם התייחס הרמב"ם – עבור סוג מסוים של יוצאים להציל – כאנשי העיר. עבור סוג אחר – לעבור על כל איסור, למען לא ייכשלו לעתיד לבוא.

ו. מהו ההבדל בין הסוגים – הסוג הראשון הוא היתר עבור היוצאים הצופים שלא ישובו במשך השבת. הסוג השני הוא עבור היוצאים להציל הצופים שישבו במשך השבת.

הגרש"ז ענה על טענות הרב פיינשטיין –

באשר לטענה א –

בשורש הטענה מונחת ההנחה שהיתרם של היוצאים להציל הוא מתבקש יותר מהיתר עבור היוצאים להעיד על קידוש החודש. כבר למדנו בעבר שללא סיועם של חז"ל, יש קושי גדול לנבא את השיקולים שיכריעו שהלכה זו או אחרת תידחה מפני הלכה אחרת.¹ באותו האופן הגרש"ז מבאר שיתכנו שיקולים שהצדיקו את ההיתר עבור הבאים לקדש את החודש לפני השיקולים עבור היוצרים להציל –

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן ח

יתכן דאף על גב שהצלת נפשות קודם לעדות החודש, מכל מקום בדבר שנוהג בכל חודש ותיקון המועדות של הכלל ישראל תלוי בזה אפשר שראו חכמים צורך להתיר בזה יותר מאשר במקרים בודדים של פקוח נפש, וכן רואים גם בחת"ס או"ח סי' ר"ג שכתב: "וכשם - שההלכים להציל לפקו"נ שהוא רק דחוויה בשבת אפיי"ה התירו לחזור למקומן סופן משום תחלתן, כ"ש דיחוי דקרבנות דהותרו בשבת קל וחומר דמשום מכשילן לעתיד לבוא דחי שבת", ורואים שהחת"ס סובר דלעדות החודש יש להקל טפי מפקו"נ

באשר לטענה ג' –

הרב פיינשטיין מראה שההיתר לקבל את תחומם של אנשי העיר הוא קרוב לשורת הדין, ואינו היתר חריג במיוחד. הגרש"ז מקשה על כך – הרי במשנה נאמר שבראשונה כל העדים לא היו יוצאים ממקום עדותם במשך כל השבת. אם ההיתר כל כך מובן מאליו, מדוע החמירו בתחילה?

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן ח

ולענ"ד צ"ע, הרי הא דתנן במסכת ראש השנה "התקין רבן גמליאל" ... מיירי נמי באותם העדים שבאו להעיד, והיה צורך גדול בעדותם, ואפילו הכי בראשונה אף גם הם לא זזו משם כל היום, ואם כהאגרות משה, הרי הם בלאו הכי היו מותרים מעין הדין גם בלא שום תקנה

הגרש"ז תוקף את הטענה העקרונית – האם יעלה על הדעת לחשוש שיהיה זלזול בהצלת נפשות?

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן ח

גם נראה דלכאורה לא מצינן בש"ס שהתירו חכמים מלאכה דאורייתא מפני חשש שאם לא נקל עליהם ולהתיר יתרשלו מהצלת נפשות, ורק איפכא הוא דמצינן דאין עושין מלאכות של הצלת נפשות על ידי קטנים ונכרים משום זימנין דליתנייהו ואתי גם כן לאהדורי בתרייהו מפני הפחד מחילול שבת ויבוא מתוך כך לידי סכנה ... אבל כמדומה שלא נזכר בש"ס החשש שיעבור אדם על לא תעמוד על דם רעך ויתרשל מהצלת נפשות

השאלה הגדולה ביותר היא כיצד הגרש"ז מבאר את פסק הרמב"ם בפרק ב', שם פוסק הרמב"ם שהתירו בכדי לא להכשילן לעתיד לבוא –

בגמרא עירובין מפורש אמרו דהוא משום מעשה שהיה שאויבים רדפו אחריהם והרגו זה את זה יותר ממה שהרגו בהם האויבים, לכן התקינו חכמים שאפילו אם אין הנכרים רודפים אחריהם שיהא דינם לענין כלי זינים ולענין חזרה למקומם כמצב של פקוח נפש, ברור הדבר שלואת נתכוין גם הרמב"ם בפ"ב משבת הכ"ג שכתב "וכשיצילו את אחיהם מותר להם לחזור בכלי זיין שלהם למקומם בשבת כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא", דהוא מפני שעלולים להיות פעם בסכנה לכן רואים אותם גם עכשיו כאילו הם כבר במצב של סכנה ... או אפשר דכוונתו שבגלל הפחד ממעשה כזה שנזכר בגמ' ייראו האנשים לנפשם וימנעו מלהציל

הסוגיה היחידה המתירה מפורשות ליוצאים להציל לשוב תוך מעבר על איסורי תורה היא "מעשה שהיה". אם כך, הגרש"ז אומר שבהכרח היתרו של הרמב"ם מבוסס על סוגיה זו. מהו הקשר? הגרש"ז מציע שתי אפשרויות – א. התירו מיד בכדי שלא יצטרכו לשקול בכל פעם אם בפעם הזו יש פיקוח נפש. מכיוון שפעמים רבות יש, אומרים להם תמיד לחזור למקומם. ב. התירו לחזור למקומם בכדי שלא יוצר מצב שפעם אחת יהיה אסון, ובפעמים הבאות דיירי הסביבה ימנעו ולא יצילו.

¹ דוגמא לכך למדנו בשיעור 4, שם הובאו דברי הרמב"ן הפוסק שלא ניתן ללמוד מהיתר אמירה לנכרי למען יישוב ארץ ישראל או מצוות מילה שניתן להתיר אמירה לנכרי למען קיום אף מצווה אחרת, מפני שאיננו יודעים איזו מצווה חשובה ממצווה אחרת ומאיסור אחר, עיי"ש.

❖ **ראיות מדברי הראשונים לכך שפסיקה ציבורית בענייני פיקוח נפש שונה מפסיקה פרטית**

בשיעור #43 למדנו על היתרים מיוחדים לטלטל מוקצה מחמת גופו. בהקשר שם עלו מצבים של פיקוח נפש ציבורי –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף מב עמוד א

אמר שמואל: מכבין גחלת של מתכת ברשות הרבים בשביל שלא יזוקו בה רבים, אבל לא גחלת של עץ

מהו ההבדל בין גחלת של מתכת לבין גחלת של עץ? לפי רבים מהראשונים, כיבוי גחלת של עץ היא פסיק רישא של יצירת פחם, ולכן יש בכך מלאכה דאורייתא, לעומת כיבוי גחלת של מתכת, שלא לצורך גופה, שהיא איסור דרבנן בלבד. אך חלק מהראשונים ביארו באופן שונה –

חידושי הרשב"א מסכת שבת דף מב עמוד א

רבינו האי גאון ז"ל כתב ... דשמואל ... התיר לצוד את הנחש ולכבות גחלת של מתכת, אבל גחלת של עץ אסור לכבותה, ומה הפרש ביניהן? שגחלת של עץ אדמדמת היא, וכיון שנראית פורשין ממנה עוברי דרך, ואין באין לידי היזק, אבל גחלת של מתכת, אף על פי שכבתה, כיוון שהיא חמה, שורפת היא ומכווה, ואינה נראית ומזקת, אלו דברי רבינו האי גאון ז"ל וכן כתב הרב בעל ההלכות ור"ח ז"ל הרב האי בה"ג ור"ח מבארים שבכל מקרה מדובר על מלאכה דאורייתא, אלא שגחלת של עץ בולטת לעוברים ושבים, ולכן יש פחות חשש שאנשים ייזקו ממנה.

מדוע להתיר איסורי תורה בשל גחלת? האם אכן יש סיכון כה גדול בגחלת?

ומן התימה הוא, היאך התיר שמואל צידת נחש (וכיבוי גחלת) שהיא מלאכה דאורייתא משום הזיקא, וי"ל דכיון דדרכו להזיק ורבים ניזוקין בו כסכנת נפשות חשיב ליה שמואל דאי אפשר לרבים ליזהר ממנו ושמא אם ישמר זה לא ישמר ממנו זה, מה שאין כן בגחלת של עץ דהיא אינה הולכת ומזקת וכל אחד יכול לישמר ממנה

כלומר, כל אדם באופן פרטי יכול להישמר מהגחלת. אך מכיוון שהיא מאיימת על הרבים, יש להתייחס לסיכונם של הרבים כפיקוח נפש.

אכן רוב הראשונים חולקים על כך. אך הרב ישראלי מבאר שיש כמה סיבות לחלוק על כך – האם גחלת באמת מסכנת עד כדי כך? ומה גם שניתן להעמיד שומר, ולהימנע מאיסורי תורה. והטענה החזקה ביותר – כל זאת בהקשר של שמירה מנוק. אך אנו לומדים על הישמרות מסכנה! לכאורה, כאשר מאיימת סכנה על רבים, גם אם היא רחוקה, יש לראות בה לכל הפחות כמסכנת אדם יחיד, שעל שמירתו הלכה היא שמחללים שבת.

❖ **הפניות לדברי פוסקים נוספים למעשה**

מהמגן אברהם (סימן תצ"ד ס"ק יח) עולה ש"התירו סופן משום תחילתן" באיסורי דרבנן בלבד. בשו"ת הר צבי (חלק ב סימן י) הורה כדברי הגרש"ז על סמן דבריו.

בשו"ת דבר יהושע (חלק ג' סימן סט) דחה את ראיית ההר צבי, וביאר שדברי המג"א מתייחסים לדברים שהתירו משום שמחת יום טוב. כאשר מדובר בחשש פיקוח נפש, התירו גם איסורי תורה.

בשו"ת ובחרת בחיים (סימן צט) אסר על רופא לשוב לעירו אחרי הטיפול במעבר על איסור דאורייתא, כדברי הגרש"ז. וכך פסק למעשה בציץ אליעזר (חלק ח סימן טו פרק ז אות יב), והורה שנהגים נכרים יסיעו את הרופאים והאחיות הביתה בשבת אחרי משמרתם.

בספר "ארחות רבינו" (חלק א' עמוד קנ"ה) מביא פסק של החזון איש, שהורה שרופא ישוב הביתה ברכבו, בכדי שלא יתראש בפעמים הבאות.

בתשובות והנהגות של הרב שטרנבוך (חלק ג' סימן קה) פוסק שכאשר מדובר בחשש של פיקוח נפש של רבים, יש להתיר סופם משום תחילתם.

בשבט הלוי (חלק ו סימן כו) מראה שהחתם סופר והאגרות משה צודקים בפסיקתם, אך תוהה אם נכון להתיר למתנדבים היוצאים מביתם בכל שבוע לשוב ברכבם, כאשר המשמעות היא שיסמכו על היתר זה בכל שבת ושבת.

ישנן תשובות נוספות, כהנה וכהנה. אל לנו להקל ראש בשמירת השבת, ואל לנו להקל ראש בחשש פיקוח נפש כללי.

זכור, כל זאת בהנחה שמטרת השיבה הביתה היא בכדי לאפשר לאותו אדם ולמשפחתו כבוד ועוגג שבת. כאשר מדובר בצורך אחר (השבת האמבולנס לשכונתו וכדו'), ודאי שפעולה כעין זאת מותרת, מצד החשש של הפיקוח נפש שיכול להיות באותה השבת. בתשובת במראה הבזק נשאלו על אדם פרטי המבקש לשוב לביתו אחרי שלקח קרוב משפחה שלו לבית החולים. על פי מה שלמדנו, אין היתר לכך, שהרי אין חשש שאדם יימנע מסיוע לקרובו מפני שידוע שעלול להתעכב בבית החולים.

❖ תשובות "במראה הבזק" על היוצאים להציל, במלואן

שו"ת במראה הבזק חלק ז סימן לד

שאלה: האם מותר לילד ולאביו או אמו שנסעו עמו לחזור לביתם בשבת באמצעות נוכרי, כגון שיבקשו מנהג נוכרי להסיעם?

תשובה: נחלקו הפוסקים בעניין אנשים היוצאים להציל, כגון כוחות ביטחון או רופאים ואחיות, אם הם רשאים לחזור בשבת למקומם תוך כדי עשיית מלאכות. יש שכתבו² שמותר לחזור לביתם אפילו אם הדבר כרוך בעשיית מלאכות דאורייתא, כגון לחזור ברכבו ממש (בתנאי שאי אפשר לעשות זאת על-ידי נוכרי), ויש פוסקים שהתירו רק באיסורי דרבנן³. בנדון דידן, שמדובר בהצלת עצמו או בנו, יש מקום להחמיר יותר, ולכן במקרים של פגיעה חמורה

² כך כתב הגר"מ פיינשטיין (או"ח ד ס"י פ). שורש הדברים נובע מהסוגיה במסכת עירובין (מד ע"ב-מה ע"ב). במשנה בדף מד מבואר: "מי יציא ברשות ואמר לו כבר נעשה מעשה – יש לו אלפים אמה לכל רוח. אם היה בתוך התחום – כאילו לא יצא". כלומר, מי שיצא אל מחוץ לתחום שבת לצורך עדות החודש או פיקוח נפש ולאחר מכן התברר לו שאין צורך יותר בהליכתו, יכול ללכת אלפים אמה לכל צד, ואין דינו כשאר יוצאים אל מחוץ לתחום, שאין להם רשות לזוז מחוץ לדי' אמות. המשנה ממשיכה: כל היוצאים להציל חוזרין למקומן. הגמרא (מה ע"א) מקשה, שמשמע מכאן שיכולים לחזור אפילו יותר מאלפים אמה, וזה סותר את תחילת המשנה, שאמרה שיש להם אלפים אמה ותו לא; ומתרת: "אמר רב [הודה אמר רב]: שחוזרין בכלי זיין למקומן. כדתניא: בראשונה היו מניחין כלי זיין בבית הסמוך לחומה. פעם אחת הכירו בהן אויבים ורדפו אחריהם, ונכנסו ליטול כלי זיין, ונכנסו אויבים אחריהן. דחקו זה את זה, והרגו זה את זה יותר ממה שהרגו אויבים. באותה שעה התקינו שיהו חוזרין למקומן בכלי זיין".

כלומר, בסיפא המשנה באה לחדש שהותר לאותם שהלכו להציל לטלטל ברשות הרבים את כלי זינם, ומכל מקום מדובר בתוך אלפים אמה, ולכן אין זה סותר את תחילת דברי המשנה. טעם היתר זה הוא מפני המעשה שהיה, ולכאורה נראה שזה מפני פיקוח נפש שעלול לקרות אלמלא יתירו לו, וכמו שהיה באותו מעשה. הרמב"ם (שבת פרק ב הל' כג) פסק: "וכשיצילו את אחיהן, מותר להן לחזור בכלי זיין שלהן למקומם בשבת, כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא" – משמע שהטעם אינו משום פיקוח נפש. ובאמת תמה עליו "הילחם משנה" (מלכים פרק ו הל' יג): "מי"מ נראין דאין זה הטעם האמור בגמרא שם, אלא משום מעשה שהיה התקינו כן". וכן תמה עליו ה"יד איתן" (ספר הליקוטס, במהדורת רמב"ם פרנקל ה' שבת פרק ב, כג).

התוספות (עירובין מד ע"ב ד"ה כל היוצאין) שאלו למה הגמרא בביצה (יא ע"ב) לא מנתה את המשנה של "כל היוצאין להציל" בכלל אותם שהתירו סופם משום תחילתם, ואם כן מוכח שגם הם הבינו כמו הרמב"ם.

הגר"מ פיינשטיין מיישב את דברי הרמב"ם והתוספות, שישנם שני דינים: דין אחד של "התירו סופן משום תחילתן", והוא קיים בכל מקרה שבו יש אומדן דעת שההצלה תסתיים תוך זמן קצר, ואז אם לא נתיר להם לשוב למקומן נמצאנו מכשילים אותם לעתיד לבוא, שלא ירצו ללכת להציל, ואם כן במה שאנו מתירים להם לחזור יש משום פיקוח נפש. הגמרא לא התייחסה למקרה זה בפירוש, אולם הוא נרמז במה שהגמרא הקשתה, שיש סתירה בין תחילת המשנה לסופה, שלכאורה יש לחלק בין יוצא ברשות ליוצא להציל, ויוצא להציל יש להתיר לחזור למקומו אפילו טפי מאלפים אמה; והטעם בזה, לדעת הרמב"ם והתוספות, מפני שהתירו סופן משום תחילתן. במקרה שאין אומדן שהדבר יסתיים בשבת לא קיים היתר זה, מפני שלא שייך לומר שימנעו לצאת אם לא נתיר להם לחזור, שהרי מלכתחילה יצאו על דעת שאפשר שלא יחזרו בשבת.

ישנו דין אחר, שהוא הדין של הסיפא של המשנה הנ"ל, שהתירו לחזור לביתם עם כלי זינם, ובזה הטעם משום פיקוח נפש, וכמו במעשה שהיה, וחיידו חז"ל בדין זה שאין לעשות אומדנות אם יחזרו האויבים וירדפו אחריהם, אלא בכל מקרה שכזה מותר להם לחזור עם כלי זינם לביתם.

כדעה זו מובא גם באורחות רבנו בעל ה"קהילות יעקב" (סי' ריג, עמ' קנה בשם ה"חזון אישי"): "אמר לי מו"ר (הגר"מ קנייבסקי, בעל ה"קהילות יעקב") [שליט"א] זצוק"ל בשם מרן החזון אישי, שאין לאסור לרופא הנוסע בשבת לחולה לחזור עם מכוניתו לביתו, כדי שלא להכשילו לעתיד שיסרב לנסוע בשבת לחולה". גם באסיא (חוברת נו, כרך יד, ד, תשרי תשנ"ו, עמ' 64) מובא כדברים הללו בשם הגר"מ: "עוד שמעתי, שהגר"מ ז"ס

זצ"ל נהג בירושלים להורות לרופאים לחזור בשבת ברכב כדי שלא להכשילם לעתיד לבוא, והדברים מתאימים לדעת הגר"מ פ"י".

כדברים הללו עולה גם מדברי ה"חתם סופר" (חו"מ, השמטות, ס"י קצד).

גם הרב ד"ר מרדכי הלפרין נוקט כדעה זו, שמתירה לחלל שבת כדי לחזור למקומו, במאמרו שפורסם ב"בית הלל" (כרך כג עמ' נה-סב), שם הוא מבאר באריכות ובבהירות רבה את דעת הרמב"ם. לפי דבריו, המקור לדברי הרמב"ם (שבת פרק ב הל' כג) אינו הגמרא בעירובין הנ"ל, אלא המשנה בראש השנה (כא ע"ב): "מעשה שעברו יותר מארבעים זוג ועיכבם רבי עקיבא בלוד, שלח לו רבן גמליאל: אם מעכב אתה את הרבים – נמצאת מכשילן לעתיד לבא". כלומר: מותר לעדי קידוש החודש לחלל שבת על מנת להעיד, כדאיתא בפרק ראשון במסכת ראש השנה. רבי עקיבא סבר שאם אין צורך בעדותן – חילול השבת שלהם מיותר. רבן גמליאל שלח לו, שאין למנוע מעדי קידוש החודש מללכת ולהעיד, אף שאין תועלת בעדותן, מפני שאחרת נמצאת מכשילן לעתיד לבוא. מכאן יש להסיק, שאם לצורך עדות החודש הותר לחלל שבת מפני טעם זה, קל וחומר שבהקשר של פיקוח נפש מותר לחלל שבת מטעם זה. זהו אפוא המקור לדברי הרמב"ם. הרב הלפרין הוסיף שאם אדם יודע בעצמו שאף-על-פי שלא יחזור לביתו לא יתירש בעתיד, עליו להימנע מלחלל שבת לצורך החזרה. מו"ר מרן הגר"ש (עמוד הימיני ס"י ז), אף שכתב שמדינת דגמרא אין להתיר סופן משום תחילתן אלא במה שנוכר בפירוש בש"ס, מכל מקום כתב שבזמננו יש מקום להקל יותר ממה שהקלו חז"ל בדורם: "יתכן לומר שבדורותינו יש להרחיב את הגדר של 'נמצאת מכשילן לע"ל' גם לעניין החזרה מחוץ לתחום וחזירה במכונית".

³ כך כתב הגר"מ זצ"ל ("מנחת שלמה" א ס"י ח), וכן פסק ב"שמירת שבת כהלכתה" (סי' מ סע' ט-עא). עיין שם ב"מנחת שלמה", שדחה את דברי ה"אגרות משה" שהובאו לעיל, שיש לומר שאין כוונת התוספות כהרמב"ם, ומה שאמרו שדין המשנה הוא מטעם שהתירו סופן משום תחילתן נאמר על ראש המשנה ולא על סופה. כמו כן כתב בדעת הרמב"ם שאין זה נכון שיש שני דינים, אלא יש דין אחד בלבד, היינו שהתירו להחזיר את כלי זינם לביתם, משום מעשה שהיה, והטעם בזה הוא מפני חשש פיקוח נפש, כמו שהיה באותו מעשה (וזהו כוונת הרמב"ם)

אין להקל לחזור, ואילו במקרים שאינם חמורים יש להקל לחזור על-ידי גוי⁴, שלא יבוא להקל בחומרת הדבר ולהימנע מלנסוע לבית חולים⁵.

שו"ת במראה הבזק חלק ג תשובה לה

שאלה: חברת "אל על" הוסיפה בקיץ טיסה הנוחתת במדריד ביום ו' בבוקר וממריאה במוצאי-שבת. צעירים יהודים מהקהילה שעובדים בחברת "אל על" נדרשים במסגרת עבודתם לבוא בשבת לשמור על המטוס. שמירה זו נחוצה כדי למנוע אפשרות הנחת פצצה שעלולה אח"כ להתפוצץ בטיסה. העבודה כרוכה בנסיעה בשבת מחוץ לתחום וכן בשימוש במכשירי-קשר. כיצד יש להדריך את הצעירים בשאלה זו?

תשובה:

מכיוון שמדובר בהסדר קבע, מן הראוי לבדוק את האפשרות להגיע להסדר עם השומרים ועם חברת "אל-על", שהשומרים יגיעו לשדה התעופה לפני כניסת השבת, יעשו סידורים לשהייתם במקום כל השבת ויחזרו לביתם רק לאחר צאת השבת, ואז הבעיה נפתרת מעיקרה. אם בגלל הגבלה זו יוצר מצב, שבו לא תהיה שמירה, הרי מכיוון שיש כאן חשש פיקוח-נפש, ויהיה מותר יהיה להסיעם - עם הכלים הנחוצים להם לצורך השמירה¹ - לשדה-התעופה על-ידי נהג נכרי², מותר להם לקחת עמם דברי מזון, אם זמן המשמרת הוא מעל שש שעות³. ככל האפשר יסעו ברכב שגובה רצפתו מעל הכביש הוא לפחות עשרה טפחים⁴. ספרי-קריאה ושאר חפצים לא-חיוניים - לא יקחו אתם⁵. אמנם, אם יפקירו את החפצים מערב-שבת, כך שיוגדרו כנכסי הפקר שאינם קונים שבינה במקומם, וכאשר יגביהום בשבת, יתכוונו שלא לזכות בהם, אזי אפשר להביא גם חפצי רשות, כנ"ל⁶. לגבי חזרתם לעירם בשבת, בסוף המשמרת - מותר להם לחזור לביתם באותו האופן, על-ידי נהג נכרי⁷.

באומרו "כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא", היינו שלא יבואו ליד סכנה, או שבאמת חשש זה הוא רחוק ואין בו משום סכנה, אלא שהתירו בכל זאת מפני שאנשים יחששו שיקרה להם כמו שקרה באותו מעשה שהיה ויימנעו מלהציל.

גם מו"ר מרן הגר"ש ישראלי ב"עמוד הימיני" (סי' יז) דן בהרחבה ובבהירות בנושא זה, כדרכו בקודש, והעלה שהמקור לדברי הרמב"ם הוא הסוגיה בעירובין: לכאורה קשה, למה מותר לחזור עם כלי זינם למקומם? שישארו עם כלי זינם, ותו ליכא שום סכנה, ולמה הותר להם לחזור עם נשקם למקומם? אלא על כורחך צריך לומר שעיקר ההיתר הוא שלא תהא מכשילן לעתיד, ולכן התירו להם ללכת אלפיים אמה לכל צד. זאת מהסיבה שאם לא נתיר להם לטלטל את נשקם יצטרכו להישאר במקומם, שהרי בוודאי לא יניחו את נשקם בבית הסמוך לחומה משום מעשה שהיה, וכל שכן שלא יעזבוהו בשדה הקרב, ונמצאת מכשילן לעתיד לבוא. נמצא אפוא ששני הטעמים נצרכים זה לזה, הטעם של "מעשה שהיה" והטעם של "נמצאת מכשילן". וברור שעיקר ההיתר ושורשו הוא הטעם של "נמצאת מכשילן", ולכן זהו הטעם שמצא הרמב"ם לנכון לכתבו. מכל מקום, אין זה היתר גורף, אלא בכל מקרה יש לדון לגופו, ולכן עד שבאו ותיקנו שיש להם אלפיים אמה לכל רוח - לא היה קיים היתר זה, ואף לאחר התקנה לא התירו להם אלא אלפיים אמה, ולצורך זה התירו להם לטלטל את כלי זינם. וזו לשונו של הגר"ש ישראלי: "לענין ד", יש מקום להשתמש בהיתר זה של 'אתה מכשילן לעיל' יותר ממה שהשתמשו בו חז"ל בדורם, לפי צורך ומצב דורם. אולם זה דורש כמובן אחריות גדולה של קבלת החלטה של ב"י גדול שבודור, ואיני מזכיר דבר זה אלא כסניף ומ"מ לעיון". עיינו עוד פ"ש שהאר"ק לבסך את ההיתר גם על סברות חזקות נשפוט. כך נהגים בחלק מבתי החולים בירושלים, ויש לנהוג כך בכל מקום שאפשר, כמו שפסקנו בשו"ת ב"מראה הבזק" (ג תשובה לה), לגבי חזרה אנשי אבטחה לביתם בסוף המשמרת.

⁴ במקרה שהלך בעניין הצלת עצמו או בנו, יש מקום לומר שאין חשש של "מכשילן לעתיד לבוא", שהרי אין חשש שישכן את עצמו או את בנו מחמת חוסר הנוחות שבצורך להישאר במקום שאליו הלך, ורק כשהולך להציל אחרים יש לחשוש שיתרשל מהצלתם מחמת כן. כך הורה הרה"ר ר' יעקב יוסף בשיעור. אלא שיש מקום לדחות זאת ולומר שאכן מחמת חוסר נוחות יבוא לזלזל בחומרת הסיכון ולא לחשוש לספק פיקוח נפש. כך נמסר מפי רבה של חשמונאים, הרב איתמר אורבך. הוא מסר שכך גם דעתו של הרב אברהם כלאב. הגר"א רבינוביץ הכריע שבמקרים כגון יולדת, שבהם אפשר להיערך לדבר מראש - אין להתיר חזרה, כלומר ההיתר אינו גורף.

⁵ בכל מקרה, הכלל של "החכם עיניו בראשו" חייב להדריך כל רב לפסוק לפי הכרתו את בני קהילתו, וכל מקרה לגופו.

¹ עירובין מה ע"א, שו"ע או"ח סי' תז סעיף ג.

² ע"פ שו"ע או"ח סי' שכט מחללין את השבת אפילו על ספק פיקוח נפש. ולא ראינו צורך להתיר נהיגה ע"י יהודי שהיא איסור דאורייתא (מאבות מלאכה), אם ישנה אפשרות להשתמש בגוי.

³ ע"פ משנה ראש השנה (כב ע"א) ומאמרו של הגר"מ פיינשטיין ב"תחומין" (ה, עמ' 11-12).

⁴ זה יכול להקל על איסור תחומין דאורייתא, וכן יכול להקל בנושא העברה מרשות לרשות בגלל העובדה שהרכב מוגדר כמקום פטור, עיין שו"ע או"ח (סי' תד סעיף א).

⁵ כלים קונים שביניהם במקומם ואיסור היוצאים לתחום (ביצה לו ע"א, שו"ע או"ח סי' שצז סעיף ג).

אם המרחק עד נמל-התעופה הוא פחות מ"ב מיל, טוב יעשו אם יניחו את החפצים ברכב בגובה מעל עשרה טפחים מן הכביש - ע"פ שו"ע או"ח (סי' תד) שאין תחומין למעלה מעשרה, ובתחומין דרבנן נקטנו לקולא.

⁶ אז יהיה מותר לקחתם אפילו למרחק שהוא מעל י"ב מיל - מדין נכסי הפקר אינם קונים שביניהם במקומם.

(שו"ע או"ח סי' תא ו"תחומין" ה, עמ' 12, מאמרו של הגר"מ פיינשטיין). ע"פ עצתו של הגר"מ פיינשטיין לא יחזור לזכות בחפציו לאחר השבת, כדי שהפקר יהיה בלב שלם.

⁷ ישנו כלל בתלמוד "התירו סופן משום תחילתו" (ביצה יא ע"ב), כלומר התירו למי שסיים את תפקידו, שיצא אליו ברשות, לחזור לביתו, משום החשש שאם לא יתירו, לעתיד לבוא לא ירצו להציל. לפי ראשונים מסוימים התירו רק איסורי דרבנן מטעם זה, ולפי ראשונים אחרים התירו אף איסורי תורה, וכך משמע מתוך לשון רמב"ם (פ"ב מהל' שבת הל' כג, עיין שו"ת "חתם סופר" או"ח סי' רב). אמנם נחלקו אחרונים, אם ההיתר חל גם על שוטרים העושים מלאכתם בשכר. דעת הרב י"א הלוי הרצוג ("היכל יצחק" או"ח סי' לב) היא שבמקרה זה אין חשש שימנעו מלהציל מחמת "סופס", אך דעת הגר"ש ישראלי ("עמוד הימיני" סי' יז סעי' ו) היא שגם בנדון דידן יש חשש, כי השכר שמקבלים הוא עבור עבודתם, ולא עבור הטיחה הכרוכה בהשתעממות וההתקעות לבטלה במקום נדח, רחוק ממשפחתם ומאוירת יום השבת, שהיו רוצים להיות בה ככל האנשים האחרים. לדעתו גם אין להתחשב בכך שממילא לעתיד לבוא יהיו תמיד אנשים פורקי עול שירתמו למשימה. מקורות נוספים, משלימים: "אסיא" ד, עמ' 60-69, "הצבא כהלכה", הרב י" קופמן (פרק כד).

לגבי טילטול חפצי הרשות - על הרב להדריך את השומרים בנושא "הוצאה מרשות לרשות" ולהורות דרכי פתרון, כגון העברה "דרך מקום פטור" ו"שניים שעשאוה" ו"פחות פחות מארבע אמות", שהרי למרות ההיתר להגיע לשדה-התעופה כנ"ל יש עדיין הרבה בעיות הלכתיות בתחומים אלה.
בתוך הרכב יניח את החפצים על מדף או מתלה הגבוה עשרה טפחים מקרקעית הרכב⁸ או לפחות עשרה טפחים מעל גובה הכביש⁹.

8 שבת ומועד בצה"ל, הרב א.מ. אבידן ע"עט.
9 עיין בהרחבה בנושא בשו"ת "במראה הבזק" ח"ה תשובה ל.